

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

M 162

Tjänste

DJÄVULEN.

För att ett svar på denna frågelista skall bli av verkligt värde för förståendet av folkets uppfattning av djävulsgestalten, är det ett nödvändigt krav på upptecknaren, att han följer sagesmännens uttryckssätt så nära som det är möjligt. Särskilt bör han vara noga med att de benämningar på djävulen, som av sagesmännen användas, på intet sätt förändras eller ryckas ut ur sitt sammanhang vid upptecknandet. Upptecknaren bör med stor försiktighet använda de korta redogörelser för sägner, som till hans ledning införts i frågelistan, så att de icke påverka sagesmännens framställning. I uppteckningen får icke sådant medtagas, som härrör från tryckta källor.

1. Ibland då ledighet från arbetet beredde folk tillfälle att för varandra berätta sägner, historier och upplevelser, kunde det också hända, att samtalen kom att röra sig om djävulen. Man berättade en saga eller en sägen, som man hört av de gamle, eller omtalade en händelse, som skulle ha tilldragit sig på en viss bestämd ort och med kända, namngivna ortsbor som deltagare. I föreliggande frågelista kommer att efterfrågas just sådana sagor, sägner och upplevelser som ha att göra med denna gestalt. Alla berättelser och sägner skola återgivas så utförligt som möjligt.

Vilken benämning har man haft på djävulen, då man kommit att tala om honom? Har man undvikit att omtala honom med den benämning, som man ansett vara hans egentliga namn? Har man i stället brukat andra benämningar? Känner man till något eller några av följande namn: Gammeln, Gankarn, Gammel-Erik, Gammel-Jerker, Gammel-Hans, Gamskerjen, Gammel-Sjul, Gnister-Erik, Horn-Per, Pinne-Per, Erik där Nol, Per i Eldtorpet, Per Annersa, Gaffar m.fl.? Har man haft benämningar, som syftat på hans ondska, utseende o.s.v., såsom t.ex. någon av de följande: hin, hin håle, den håle, den lede, den dålige, den elake, lioten, den onde, hin onde, ondiln, den fule, fulasten, stygggen, stygggubben, fleen, den snöde, snögen? Känner man till benämningar som skräen, tröden, skrutten, saveln, skräll, skam, puken, perkel, pocker m.fl.? När har man använt dylika namn? Har man även haft andra benämningar på djävulen?

Låt de olika benämningarna på djävulen ingå i de sammanhang, där de förekommit! Var alltid ytterst noga med att i varje saga, sägen eller annan berättelse rörande djävulen återgiva just det eller de namn på honom, som berättaren använt! Det kan hända, att berättaren i en och samma berättelse låter benämningarna på honom växla. Sök att återgiva sagesmannens berättelse så noggrant som möjligt med bibehållande av hans uttryckssätt och de benämningar på djävulen, som han använt!

2. Har man tänkt sig djävulen i någon viss gestalt? Känner man till, att djävulen framställts med horn på huvud och knän, luden, osande svavel, försedd med svans o.s.v.? Finnas berättelser, vari han tänkes som fin herre med häst- eller bockföt? Har man berättat, att

han kommit åkande som fin herre i svart vagn efter kolsvarta hästar? Var det endast, när han hämtade den döde, som han kom åkande på detta sätt? Vilken gestalt har djävulen haft, då han hjälpt någon att begå ett brott eller hjälpt någon att vinna i kortspel?

Uppges djävulen ha uppträtt i djurgestalt, såsom häst, hund, katt, gris, ren, orm, spindel eller något annat djur? Har man sagt, att en fågel, t.ex. korp, skata eller tjäder, som visat sig vid något tillfälle, varit en uppenbarelse av djävulen? Återgiv berättelser härom så utförligt som möjligt och anteckna uttryck eller talesätt härom, som kunna visa, hur folk uppfattat dylika händelser? Giv akt på sådana fall, då det icke ligger någon bestämd uppfattning om djävulens gestalt bakom den berättandes ord utan ett talesätt el.dyl., t.ex. då en person får upp ett underligt djur ur vattnet och säger, att det nog är 'själva den fule'. Dylika uttryck innebära ju icke, att man ansett, att djävulen vanligen haft sådan gestalt. Anför till jämförelse sådana berättelser, där djur t.ex. skator uppträda vid en elak människas begravning! Tag med alla sådana av berättaren använda uttryck, vilka kunna tänkas belysa folkets uppfattning!

Har det berättats, att djävulen varit ovanligt stor? Har man sett honom som ovanligt stor människa eller ovanligt stort djur?

Finnes i socknens kyrka eller har man hört omtalas, att i den förr funnits målningar, som föreställt helvetet eller djävulen? Sök att ge en beskrivning av dessa målningar! Vilka förhållanden och händelser ha på dem varit framställda? Beskriv så noggrant som möjligt djävulens gestalt på målningarna!

3. Har det omtalats, att någon skrivit kontrakt med djävulen? Hur skedde detta? Vad ville man genom ett sådant kontrakt tillförsäkra sig? Innehöll det som villkor, att personen skulle tillhöra djävulen efter viss tid?

Känner man till berättelser om personer, som stått i förbund med djävulen? Om präster? Jägare som skjutit på oblaten? Kvinnor som farit på sammankomster med djävulen? Varför har man ansett somliga personer stå i förbund med djävulen?

Finnas berättelser om att djävulen hämtat någon person? Återgiv berättelserna härom utförligt! Känner man till berättelser om att djävulen härvid kommit som fin, svartklädd herre, åkande efter två kolsvarta hästar (Jämför även ovan)? Har man sett eller hört en egendomlig skjuts och satt detta i förbindelse med att någon elak människa just vid den tiden dött? Finnes någon berättelse om att djävulen kommit för att hämta någon, då denne hållit gästabud, och att de gått in i ett rum, där man sedan funnit blott tre bloddroppar? Har det berättats, att djävulen hängt upp en elak kvinna vid håret i taket? Om olika sätt att rädda sig från djävulen se nedan!

Känner man till berättelser om att djävulen i en hunds skepnad visat sig på en gård, då en elak människa legat för döden? Har man tillkallat präst för att driva ut honom? Hur har detta tillgått? Jfr härom nedan!

Har det omtalats, att djävulen vid en elak människas likfärd tjuvstjort kistan så tung, att hästen icke orkat draga den? Har man an-

sett, att något annat väsen gjort det? Berättar man, att hästen selats av vid dylika tillfällen? Vad anser man, att det betytt, då hundar, skator eller andra djur samlats vid någons begravning? Vad har oväder vid begravning haft att betyda?

4. Från somliga orter berättas, att en man besöker en klok gubbe eller gumma och får ligga på höskullen över natten. På natten hör han den kloke samtala med djävulen, som blir ombedd att vrida huvudet av den besökande. Djävulen kan emellertid ej skada mannen, emedan denne läst en bön, innan han somnat. Känner man till denna berättelse? Berättar man i samband härmed att den kloke förebrår djävulen för att han kommer sent? Återgiv berättelsen utförligt!

5. I en mängd berättelser stå djävulen och prästen mot varandra. Prästen räddar den, som sålt sig till djävulen, med kyrkans och ordets makt, tvingar djävulen att lyda sig o.s.v.

Har det sagts, att någon viss präst genomgått Wittenbergs skola och därigenom fått särskild makt över djävulen? Har man berättat, hur examen vid denna skola tillgick? Skulle djävulen ha en av dem, som vart år gingo ut från skolan? Har det omtalats, att någon räddat sig undan honom, och hur tillgick det? Har det sagts, att någon varit utan skugga? Hur har han mistat den? Är den tron bekant, att präster förr haft "Wittenbergsböcker" och vad berättas om dem? Menar man, att präster ha haft svartkonstböcker?

Finnas berättelser om att prästen kallats till en dödsbädd, där djävulen varit inne hos den sjuke? Vet man prästens namn? Har prästen drivit ut djävulen? På vilket sätt har detta skett (genom fönsterblyet)? Känner man till, att djävulen därvid sökt frantaga honom makten genom att beskylla honom för stöld? Har djävulen slagit bibeln ur prästens hand? Vad ville han vinna därmed? Berättas det, att prästen icke haft någon makt med djävulen, emedan han tagit på sig den vänstra skon först? Återgiv utförligt berättelserna härom!

Är berättelsen om djävulen, som tager bort ett hjul på prästens vagn och sedan får bära upp hjulaxeln, känd i orten? I vilket sammanhang skall detta ha skett?

Har man trott, att någon viss präst har stått i förbund med djävulen? Vad har varit orsaken till en sådan åsikt? Känner man till berättelser om att djävulen hjälpt prästens fru eller pigor med något arbete, medan han predikat i kyrkan?

Säges det ha hänt, att en präst kommit överens med djävulen om att denne skulle få alla, som sovo i kyrkan under predikan? Hur avlöpte deras överenskommelse?

Har man hört berättas, att djävulen en gång på ett kalvskinn skrivit upp folk i kyrkan? Vilka skrev han upp? Säges det, att han vid detta tillfälle slog hornen i väggen eller predikstolen? Hur tillgick detta?

6. Har man ansett dans vara något syndigt? Trodde man, att djävulen var tillstädes vid danstillställningar?

Har djävulen uppträtt som spelman vid dans? På vilken plats

skall detta ha hänt? Säger man, att märken ännu synas efter den dansen? Har man hört omtalas, att djävulen i en fin herres skepnad dansat med en flicka och fört bort henne? Känner man till berättelsen om prästen, som visar drängen eller pigan att djävulen är med på en danstillställning? På vilket sätt ger prästen dem förmåga att se djävulen?

Har man hört omtalas, att djävulen dansat med en elak kvinna, tills blodet runnit ur skorna? Har han först kammat henne med järnkam och satt skor av visst slag på henne? Känner man till berättelsen om Pintorpafrun eller andra berättelser, om att djävulen fört bort en elak kvinna? Vad gjorde han sedan med henne? Lät han henne stå med huvudet nedåt i helvetet? Angives orsaken härtill?

Har fiolspelning ansetts vara syndigt? Var det även synd att vissla? Har man sagt, att djävulen dansar på taket, då någon spelar fiol eller visslar?

7. Det var en utbredd tro, att djävulen hjälpte den, som begick ett brott, eller att man sett honom invid den plats, där ett brott just skulle begås. Anteckna alla berättelser härom, som finnas i orten! Känner man till någon berättelse om att en piga, som fött ett barn, skall döda det med djävulens hjälp? Hur göres hennes avsikt om intet? Har man berättat, att djävulen hjälpt en kvinna att föda sitt barn utan smärta? Säges det, att en flicka, som ämnat döda sitt barn, kysst det och sedan ej kunnat fullborda sin avsikt? Vad har djävulen sagt härvid? Har man hört berättas, att djävulen farit för att hjälpa en piga att döda sitt barn eller att han kommit sent till ett annat ställe, därför att han gjort det? Har han farit till eller blivit sedd i närheten av en gård, där makarna varit i slagsmål med varandra? Har han visat sig, då en man varit i färd med att strypa sin hustru? I vilken gestalt har man sett honom vid dessa eller liknande tillfällen? - En karl får på hemväg följe med en främmande man (djavulen), som säger sig skola få en själ till kvällen, i det en karl skall slå ihjäl sin hustru, då hon tappar grötfatet. Vid karlens hemkomst tappar hustrun grötfatet, men han kommer ihåg den främmandes ord och vågar ej slå henne. Är denna eller liknande historia känd?

Säges djävulen hjälpa den, som ämnar begå självmord? Finnas talesätt härom, såsom t.ex. att Skam drar till snaran, om man sticker huvudet i den? Har man berättat, att djävulen undervisat en som ämnat hänga sig, hur han skulle gå till väga? Känner man till någon berättelse om att djävulen för den, som på skämt sagt, att han skulle hänga sig, påpekat att han icke gjorde det riktigt?

8. Ansågs djävulen vara tillstädes vid kortspel? Har man sett honom vid sådana tillfällen? Känner man till någon berättelse om att djävulen vid kortspel i någon gestalt suttit under bordet? - Enligt en berättelse upptäcktes, att en fin herre som deltagar i kortspel, är djävulen, därigenom att man får se, att han har en hästhov på ena foten? Hur sker upptäckten? Återgiv berättelsen utförligt!

9. Känner man till någon berättelse om att en person fått åka med djävulen? Har djävulen härvid uppträtt som fin herre åkande ef-

ter två svarta hästar? Har man hört berättas, att någon fått åka med en främmande man och upptäckt, vem han åkte med, då skjutsen skrapat mot ett kyrktorn? Återgiv berättelserna härom utförligt! Finnas till dem ytterligare fogade berättelser om på orten samtidigt begångna brott?

Har man hört omtalas, att någon skjutsat djävulen? Säges betalningen för skjutsen ha förvandlats till stickor och hyvelspån? Har något yttrande av skjutsbonden åstadkommit förvandlingen? Finnas berättelser om att någon färjat eller rott djävulen över en flod eller sjö?

10. Finnas berättelser om barn som bortlovas till djävulen redan före födelsen, då modern möter en fin herre (djavulen) och till honom lovar det hon bär på, i tro att han därmed avser en korg el. dyl.? Hur räddas barnet i dylika fall (prästen ställer det inom altarringen, skriver Jesu namn kring det, barnet räddas med enbär o.s. v.)?

11. På vilka sätt sägas personer, som stått i förbund med djävulen, ha kunnat rädda sig från honom? Ha i kontraktet med djävulen ingått bestämmelser, som han icke kunnat fullgöra? En sådan bestämmelse är t.ex. att djävulen skall kunna utföra vissa arbeten, som man begär av honom: bygga bro, göra väg över mosse, sno rep av sand, ösa vatten med såll, ösa vattnet nedanför bron i en flod ovanför så att flodbädden blir torr, fånga en fis, driva en hare upp i en talltopp, rätta ett knollrigt hårstrå o.s.v., allt sådant som förefaller omöjligt att utföra. Känner man till berättelser, vari sådana sätt att rädda sig ingå? Har man omtalat, att den som sålt sig till djävulen, för att rädda sig måste svara på ett visst antal frågor (3, 7, 10 eller annat antal) eller att någon svarat i hans ställe? Hur lydte djävulens frågor? Har man hört berättas, att någon, då djävulen kommit för att hämta honom, fått frist att kläda sig men sedan aldrig klär sig färdigt? Ibland berättas, att en bonde skall få frist till efter skörden. Han sår då ekar och skall vänta, tills han får skörda ekollon. Är någon dylik berättelse känd, i bygden?

Ibland har man i sådana sammanhang infört uttryck för bymotsättningar eller hån av enskilda personer, som t.ex. då djävulen misslyckas i att finna en ärlig burträskbo eller en ärlig skogsinspektör. Finnas liknande berättelser på orten?

Ibland omtalas att någon på liknande sätt måst rädda sig från djävulen eller smådjävlar, som han mera oförhoppandes råkat ut för. Något kontrakt el. dyl. hör icke till berättelsen. En sådan berättelse är den om drängen, som råkar läsa i prästens svartkonstbok och kallar fram smådjävlar. För att komma undan dessa måste han ge dem arbeten att utföra, och till sist misslyckas de med ett och drängen är räddad. Känner man till denna eller någon liknande sägen?

Finnas andra sägner om att någon har arbetshjälp av smådjävlar? Hur skaffar han sig denna hjälp och vad skall han lämna i ersättning för den? Känner man till berättelsen om smådjävlar, som hjälpa till med att riva en kolmila och skola ha varsitt kol för hjälpen?

12. I somliga berättelser blir djävulen lurad på sitt byte ge-

nom att han nödgas utföra sådant arbete, som han icke står ut med eller som han är för dum för att kunna utföra. Här anföres några sådana berättelser. - Djävulen skall hämta en bonde men måste först draga slipstenen åt honom. Bonden skall slipa en nål av ett järnspett, och djävulen tröttnar på att dra. - Djävulen skall skaffa knivskaft åt en smed men kommer med en koppärrig gubbe. - Djävulen skall få ta en bonde, om han kan bära stör bättre än denne, men han bär sig dumt åt och gråter över misslyckandet. - Äro dessa eller liknande berättelser kända i orten?

13. I en mångfald sägner och sagor framställes djävulen som mycket enfaldig och dum, varför han blir lurad. Här återgivas ett antal sådana berättelser i starkt förkortad form. Om några av dem finnas i orten, böra de noggrant upptecknas. - Djävulen syr i kapp med en skräddare men tar för lång tråd. - Djävulen syr skor i kapp med en skomakaren men tar för lång becktråd och måste sätta sig på kyrktor-net. - Djävulen har jordbruk tillsammans med en bonde och blir lurad på skörden. Berättas detta om någon annan än djävulen? - En bonde skall hjälpa djävulen att föra hans svin över en hägnad och skall få de svin han fraktar över. - Djävulen vill hjälpa till vid fårklippning men klipper en sugga. Vad säger han härom? - En bonde tävlar med djävulen i att krama vatten ur en sten men kramar en ost (snöboll el. dyl.). Berättas detta i annat sammanhang än om djävulen? - En bonde (el. Gud) tävlar med djävulen i att fortast nämna tre trädslag. Berättas något liknande? - Djävulen får ta en bonde, om han kan fylla dennes stövel (mössa, hjulbössa el. a.) med pengar. - En bonde lånar pengar av djävulen med rågade skäppor. - Djävulen luras att sätta fingrarna i ett skruvstäd.

14. Djävulen framställes vanligen som tämligen enfaldig och lättlurad även i berättelserna om djävulen och Titta Grå (Kitta Grå). Titta Grå lurar honom ständigt genom sin listighet och fyndighet, och ofta framställes därför djävulen som rädd för henne. Om någon av följande berättelser är känd, bör den noggrant återgivas. - Djävulen skall springa i kapp med Titta Grå över en myr. Titta Grå ställer sin syster på andra sidan. - Djävulen skall få en handlande, då denne inte har mer att sälja. Titta Grå rullar sig i tjära och fjäder och sitter på disken. - Titta Grå hjälper djävulen att anstifta oenighet mellan ett par makar och skall i lön ha ett par träskor.

15. Har man berättat, att djävulen fått deltaga i skapelsen och skapa något djur eller att han kritiserat något av det skapade och fått försöka göra det bättre. Några sådana berättelser anföres här i korthet. Återgiv utförligt de som äro kända i orten! - Djävulen får skapa vargen. - Djävulen kritiserar skapandet av människan, får visa, hur det skulle ha tillgått, och skapar ett fult beläte. - Djävulen skall skapa ögon på hästen och fäster dem på hästens framben. I somliga dialekter bruka de grå fläckarna på insidan av hästens framben ha namn, som syfta härpå (fansögat). Är någon dylik benämning känd? - Djävulen skapar getingen och filar honom smal på mitten. Vad berättas vidare härom?

Känner man till sägner om att djävulen deltagit i skapandet av landskap eller bygder? Finnas några sägner, i vilka Gud (jämte Sankte

Per) och djävulen uppträda tillsammans eller var för sig? Finnas sägner, vilka göra anspråk på att förklara ett ortnamn, som t.ex. att djävulen satt på taket av Våmbs kyrka och sydde skor men råkade kasta becktråden om klockstapeln och ryckte till, så att han föll i marken och spräckte våmmen? Känner man till andra sägner, som äro knutna till viss ort, t.ex. att Häggum kallas Skams undantag, därför att djävulen då han störtades ned från himlen, begärde så stor fläck, som han kunde sätta tummen på, och det blev Häggum?

16. Känner man till någon berättelse om att djävulen tagit tjänst hos människorna, t.ex. som vallpojke? Har man hört någon sägen om att han tagit hyra på en båt eller annars funnits ombord? Hur gjorde man sig kvitt honom (med tillhjälp av ankarkättingen)?

17. Har man i orten hört någon sägen om djävulen som advokat för en bonde, som stulit kokta ägg? Djävulens bevisföring? Hur slutar rättegången? För djävulen bort hela rätten och på vilket sätt?

18. I en del berättelser, som oftast äro av skämtsam natur, är det fråga om att våga sitta i kyrkan en hel natt eller gå dit på natten för att hämta något. Är någon sådan berättelse känd i orten? Känner man till någon av de i det följande nämnda? Återgiv utförligt alla berättelser härom! - En död spökar, och en dräng (skomakare o.s.v.) skall vakta i kyrkan. Djävulen kommer, gräver upp den döde och flår honom. Den vaktande tager skinnet o.s.v. - En dräng bär en lam skräddare till kyrkan, där en tjuv, som väntar på att hans kamrat skall komma med en stulen gris, frågar om han är fet. - Prästen och klockaren läsa ut en sugga ur kyrkan i tro att det är djävulen. Om andra hit hörande berättelser än här efterfrågade finnas i orten om djävulen böra de utförligt återgivas. Det blev Häggum?

19. Dessutom finnes en mängd uttryck för föreställningar om djävulen, vilka kunna ha formen av talesätt, råd, förbud o.dyl. såsom t.ex. 'Man får icke tvinna tummarna om varandra, ty då nystar man garn åt Skam' eller 'När tre äro så ense, att de torka sig på samma handduk, då gråter Gammel-Erker'. Dessa ha här icke upptagits till behandling på grund av deras mängd och skiftande karaktär. Vidare har den stora mängden av talesätt, ordstäv o.dyl. av typen 'Dä va möen å granner läsning, sa fan läste i psalmboken' eller 'Har man tagit fan i båten, får man ro honom i land' icke kunnat göras till föremål för utfrågning. Det måste därför komma att åligga upptecknaren att själv så grundligt som möjligt söka utforska hithörande områden.